

## АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ЯК БАЗОВИЙ ПРИНЦИП ФОРМУВАННЯ МЕРОНІМІЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У МОВІ

*Материнська Олена Валеріївна*

*д-р філол. наук, доц.*

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Статтю присвячено дослідженню семантичного та словотворчого потенціалу меронімів (найменувань частин цілого) на прикладі соматизмів. Розглядаються структурні моделі соматизмів, корелятивні відношення між їх структурною та семантичною організацією. Висвітлено роль антропоморфної метафори у процесі розвитку полісемії досліджуваних лексичних одиниць та реалізації їх словотворчого потенціалу.

*Ключові слова:* антропоцентризм; антропоморфна метафора; полісемія; меронімія; соматизми; структурна модель; семантичний та словотворчий потенціал.

1. Врахування особливостей національно-культурної специфіки, виявлення етнокультурного коду, принципів формування мовної картини світу певного етносу в лінгвістичних дослідженнях є важливим з погляду антропоцентричності людського світогляду. Встановлення будь-яких семантичних закономірностей неможливе без паралельного соціокогнітивного аналізу лінгвістичного та культурного ареалу, в якому здійснюється дослідження. Важливим джерелом нового знання про антропоцентричний принцип організації лексичної системи мови є висвітлення реалізації меронімічних відношень (тобто відношень між частиною та цілим) у мові. Увагу лінгвістів меронімічна лексика привернула у 80-90х роках ХХ століття [Andersen 1978; Iris 1988; Rosch 1977; Tversky 1990; Winston 1987], здобутки формальної логіки у висвітленні логічних принципів розбудови системи меронімів (найменувань частин цілого) [Ridder 2002] були продовжені психолінгвістичними розвідками, студіями, присвяченими моделюванню семантичних відношень у мові [Brown 2002].

1.1. Дослідження відношень меронімії є **актуальним** з точки зору комплексного дослідження лексичної системи мови, оскільки цей тип семантичних та логічних відношень визначається, з одного боку, загальними логічними принципами організації знання людини про навколишній світ, з іншого боку, може слугувати моделлю лінгвістичної концепції організації понятійної системи у свідомості людини, сприятиме глибшому розумінню особливостей функціонування, семантичного розвитку лексичних одиниць, їх ієрархічної організації у лексичній системі мови та встановленню внутрішніх корелятивних відношень між ними.

**Наукова новизна** цього дослідження полягає в тому, що вперше комплексно розглянуто один з основних типів семантичних відношень у лексичній системі мови – відношення між частиною та цілим (меронімію) на матеріалі двох германських мов, німецької та англійської, встановлено кореляції між їхнім словотворчим та семантичним потенціалом.

**1.2. Метою** цієї статті є виявлення семантичного та словотворчого потенціалів меронімів на матеріалі німецької та англійської мов, встановлення особливостей реалізації антропоморфної метафори у системі меронімів, яка свідчить про антропоцентричний принцип її організації. Отже, **предметом дослідження** у цій розвідці є структурні та семантичні особливості меронімів, які дозволяють констатувати наявність в них значного семантичного та словотворчого потенціалу та вказують на їх інтегративну функцію у лексичній системі мови.

У цій статті увагу сконцентровано на одній із тематичних груп меронімів, яка є джерелом виникнення численних антропоморфних метафор у мові та яка може бути еталонною для вивчення меронімічного типу семантичного зв'язку в лексичній, а саме на соматизмах (найменуваннях частин тіла, далі також НЧТ), які виступають **об'єктом дослідження**.

**1.3. Матеріал дослідження** складають 4730 лексичних одиниць (6098 ЛСВ) у німецькій мові та 1888 лексичних одиниць (6091 ЛСВ) у англійській мові, дібрані шляхом суцільної вибірки із репрезентативних тлумачних словників. Загальна кількість проаналізованих у цьому дослідженні соматизмів складає 653 лексичні одиниці (1015 ЛСВ) у німецькій мові та 274 лексичні одиниці (1320 ЛСВ) у англійській мові [Материнська 2012, 2013; Materynska 2012]. Тематична група найменувань частин тіла людини характеризується утворенням системи так званої «наївної анатомії» [Материнська 2009, 46; Материнська 2012, 101; Materynska 2012; 43; Materynska 2014, 358; Witkowski 1985; Wierzbicka 1996], коли найменування матеріальних органів тіла людини набувають ознак нематеріальних сутностей: органу почуття, відчуттів, коли у тілі людини локалізуються так сутності як душа, емоції, певні частини тіла пов'язуються з можливістю психічного досягнення світу (нім. *jemand. das Herz gebrochen wird* 'комусь розбито серце', англ. *kind heart* 'добре серце').

Способи номінації окремих частин тіла людини та тварини у німецькій та англійській мовах не завжди збігаються, кореневій лексемі у німецькій мові може відповідати описове словосполучення в англійській мові. Описовому словосполученню, кореневій лексемі, лексичній одиниці, утвореній за допомогою афіксації, в англійській мові може відповідати композит у німецькій мові та навпаки. Цей факт зумовлює розбіжності в кількості аналізованих соматизмів у двох досліджуваних мовах, наприклад, нім. *Stirn* – англ. *forehead* 'чоло'; нім. *Kinnlade* – англ. *jaw* 'щелепа'; нім. *Bauchdecke* – англ. *abdominal wall* 'черевна порожнина', нім. *Nasenspitze* – англ. *tip of the nose* 'кінчик носа' тощо. Мотиваційна основа номінації частини тіла людини або тварини також може не збігатися у досліджуваних мовах, наприклад, нім. *Lungenflügel* (букв. 'легені + крило') 'доля легенів' – англ. *lobe of the lung* букв. 'доля легенів'. З-поміж тих випадків, у яких спостерігається збіг мотиваційної основи номінації, наприклад, нім. *Brustbein*, англ. *breastbone* 'грудина'.

В англійській мові анатомічні позначення часто є запозиченими з латинської, грецької, французької мов, у німецькій мові таким лексемам, як правило, відповідає власне німецька незапозичена лексична одиниця, наприклад, нім. *Großhirn*

букв. ‘великий + мозок’ – англ. *cerebrum* (запозичене з латини) ‘мозок’, нім. *Ringmuskel* ‘кільчастий м’яз’ – англ. *sphincter* (запозичене з грецької) ‘сфінктер, кільчастий м’яз’.

**1.4. Структурні моделі**, за якими формуються дво- та трикомпонентні **детермінативні композити** – НЧТ, у німецькій мові є досить різноманітними, найбільш продуктивними виявилися моделі утворення двокомпонентних композитів зі сполучення іменників переважно без з’єднувального елемента:  $N+N \rightarrow N$  *Arm-gelenk* ‘плечовий суглоб’ (283 ЛО) або ж рідше зі з’єднувальним елементом:  $N+(e)n+N \rightarrow N$  *Lendenwirbel* ‘поперековий хребець’ (66 ЛО);  $N+(e)s+N \rightarrow N$  *Gesichtsmuskel* ‘м’яз обличчя’ (24 ЛО);  $N+e+N \rightarrow N$  *Gänsefeder* ‘гусяче пір’я’ (8 ЛО);  $N+er+N \rightarrow N$  *Blättermagen* ‘книжка (відділ шлунка жуйних тварин)’ (3 ЛО), хоча їх кількість є значно меншою. Фіксуються також інші моделі:  $Adj+N \rightarrow N$  *Großhirn* ‘великий головний мозок’ (25 ЛО);  $V+N \rightarrow N$  *Schneidezahn* ‘зуб-різець’ (38 ЛО). В англійській мові двокомпонентні детермінативні композити – соматизми утворюються без з’єднувального елемента, наприклад, англ. *anklebone* ‘таранна кістка’, *spinebone* ‘спинна кістка’. Трикомпонентні детермінативні композити – НЧТ у німецькій мові представлені лише 15 прикладами, з-поміж яких переважають трикомпонентні композити з лівобічним розгалуженням без з’єднувального елемента:  $(N+N)+N \rightarrow N$  *Ellbogengelenk* ‘ліктьовий суглоб’ (5 ЛО);  $(V+N)+N \rightarrow N$  *Gebärmutterhals* ‘шийка матки’, *Gebärmuttermund* ‘зів матки’ (2 ЛО);  $(Num+N)+N \rightarrow N$  *Zwölffingerdarm* ‘дванадцятипала кишка’;  $(Adj+N)+N \rightarrow N$  *Mittelfußknochen* ‘плеснова кістка’ (2 ЛО) та зі з’єднувальним елементом.

**4.1.** НЧТ людини, які є детермінативними дво- та трикомпонентними композитами у німецькій мові та двокомпонентними детермінативними композитами в англійській мові, у якості компонентів *A* та *B* у багатьох випадках містять комбінацію з найбільш частотних соматизмів, наприклад, нім. *Gehirnhaut* ‘мозкова оболонка’, нім. *Hüftknochen*, англ. *thighbone* ‘здухвинна кістка’, англ. *backbone* ‘хребет’.

**1.4.2.** НЧТ як людини, так і тварини можуть містити у своєму складі у якості компонента *A* чи *B* мероніми з інших тематичних груп: **найменування частин артефактів** (нім. *Flügeldecke* ‘надкрилля жука’, *Herzklappe* ‘серцевий клапан’, нім. *Schädelldach*, англ. *skullcap* ‘кришка черепа’); **найменування поняття «частина»** (нім. *Gesichtshälfte*, *-partie* ‘половина обличчя’); **локативні мероніми**: нім. *Schwanzende*, *Schwanzspitze* ‘кінець хвоста’, англ. *sidebone* ‘клубова кістка’, *wingtip* ‘кінчик крила’); **найменування частин рослин** (нім. *Schulterblatt* ‘лопатка’); **найменування частин споруд** (нім. *Magenwand* ‘стінка шлунка’, *Wirbelsäule* ‘хребетний стовп’); **найменування різних предметів, які є цілим** (нім. *Backentasche* ‘защічний мішок’, *Schultergürtel* ‘плечовий пояс’, *Bauchknopf* ‘пупок’); **привативів (назв відсутності певної субстанції)** (нім. *Schulterhöhle*, англ. *armpit* ‘пахва’ від *arm* ‘рука від кисті до плеча’ + *pit* ‘діра’, англ. *nostril* ‘ніздра’ від дангл. *nosu* ‘ніс’ + *thyr*l ‘діра’ і под).

**2.** Наведені приклади підтверджують тезу про тісний асоціативний зв’язок між живою та неживою природою у свідомості людини та про те, що вона схильна

порівнювати «ландшафт» свого тіла із навколишнім середовищем, що безпосередньо відбивається на номінації її частин тіла, формуванні антропоморфної метафори. Людина існує у просторово-часових координатах, у яких існує довкілля, саме через осягнення людиною цих зв'язків виникають регулярні типи семантичних переносів, асоціативних відношень, а їхня реалізація мовними засобами залежить від способу сегментації людиною навколишнього світу, її ментальності [Materynska 2012a, 162]. Належність системи меронімів до базового лексикону відкриває широкі можливості їхнього використання для поповнення інших тематичних груп іменникової лексики, але також класу прикметників, дієслів тощо.

**2.1.** За допомогою соматизмів внаслідок імпліцитної деривації або ж безафіксного словотвору утворюються відіменникові **дієслова** за структурною моделлю  $N \rightarrow V$ , наприклад, нім. *kopfen* 'формувати головку (суцвіття)', наприклад, 'капустити', англ. *head* 'голова'  $\rightarrow$  *head* 'керувати'. Соматизм у такому випадку виконує функцію інструмента, за допомогою якого здійснюється певна дія або ж афікованого об'єкта, на який спрямована дія за семантичною формулою «X впливає на об'єкт Y / виконує певну дію над об'єктом Y». Можливим є також переосмислення основи, яка підлягає процесу конверсії. Дієслова, утворені від іменників-соматизмів, різняться за фонологічним складом, можуть характеризуватися відмінностями у їхньому значенні, суфікс *-en* не виконує словотворчої функції та є лише граматичним покажчиком: нім. *äugen* (від іменника *Auge* 'око') 'обережно споглядати', *brüsten* (від іменника *Brust* 'грудна клітина, груди') 'пишатися, вихвалитися чимось', *finger* (від іменника *Finger* 'палець') 'перебирати пальцями, розм. хитрувати', *haaren* 'линяти' (від іменника *Haar* 'волос'). Як видно з наведених прикладів під час конверсії реалізується не тільки значення соматизма на позначення фізіологічних властивостей, параметрів тіла людини і відповідно певних фізичних дій, але й зафіксовані у системі «наївної» анатомії значення, пов'язані із духовним, нематеріальним світом, а саме здібностями, якостями, внутрішнім світом людини.

В англійській мові перехід відбувається від іменника (сипмлекса) до дієслова за допомогою імпліцитної деривації без будь-яких фонетичних змін: англ. *arm* 'рука від кисті до передпліччя'  $\rightarrow$  *arm* 'обіймати, вести попід руки', *brain* 'мозок'  $\rightarrow$  *brain* 'розтрити голову комусь', *knee* 'коліно'  $\rightarrow$  *knee* 'вставати на коліна, вдаряти коня колінами під час їзди верхи', *finger* 'палець'  $\rightarrow$  *finger* 'торкатися, грати на музичному інструменті, перебираючи пальцями', *lip* 'губа'  $\rightarrow$  *lip* 'торкатися губами, цілувати', *mouth* 'рот'  $\rightarrow$  *mouth* 'промовляти', *nose* 'ніс'  $\rightarrow$  *nose* 'нюхати, відчувати запах' тощо. У німецькій мові фіксується дієслова, в яких соматизм відіграє роль першого компонента та є наслідком універбації сталого словосполучення: нім. *kopfstehe*n 'стояти на голові', *nasfüh*ern 'обманювати, водити за ніс', *ohrfeig*en 'вдарити по щоці, дати ляпаса'.

**2.2.** У німецькій та англійській мовах фіксуються такі моделі утворення **іменників** за допомогою мотиваційних основ-соматизмів:

**2.2.1.** «частина тіла (людини чи тварини)» → «хвороба цієї частини тіла», наприклад: нім. *Armbruch* ‘перелом руки’, *Beinbruch* ‘перелом ноги’, *Augenschwäche* ‘зорова недостатність’, *Fingerentzündung* ‘панарицій’, *Fußleiden* ‘захворювання стоп’, *Fußmykose* ‘мікоз ніг’, *Fußpilzinfektion* ‘грибкова інфекція ніг’, *Herzanfall* ‘серцевий напад’, *Herzinfarkt* ‘інфаркт міокарда’, *Kopfgrippe* ‘енцефаліт’, *Zahnkaries* ‘карієс зубів»; англ. *foot-and-mouth (disease)* ‘ящур (хвороба тварин, худоби)’, *heartache* ‘біль у серці’, *earache* ‘біль у вухах’, *toothache* ‘зубний біль’, *headache* ‘головний біль’ тощо. Частотним компонентом у таких комбінаціях є основа *-ache* ‘біль’;

**2.2.2.** утворення іменників на позначення різних предметів, які локативно пов’язані із соматизмом, зазвичай за моделлю:

**2.2.2.1.** «найменування частини тіла» → «позначення одягу, який носить-ся на цій частині тіла, покриває цю частину тіла»: нім. *Handschuh* ‘рукавиця’, *Halskragen* ‘комір (сорочки)’, *Hüftgürtel* ‘пояс’, *Kniestrumpf* ‘панчоха до коліна, гольф’, англ. *headpiece* ‘шолом, каска’, *kneecap* ‘наколінник (первинне значення колінна чашка)’;

**2.2.2.2.** «найменування частини тіла» → «позначення прикрас, призначених для цієї частини тіла»: нім. *Halskette* ‘ланцюжок’, *Ohrschmuck* ‘прикраса для вух, сережка’, англ. *necklace* ‘намисто’;

**2.2.2.3.** «найменування частини тіла» → «позначення предметів гігієни для цієї частини тіла»: нім. *Haarbürste* ‘гребінець для волосся’;

**2.2.2.4.** «найменування частини тіла» → «позначення предметів, пов’язаних з певною частиною тіла»: нім. *Armbrust* ‘арбалет’, англ. *headboard* ‘підголовник’;

**2.2.3.** утворення екзоцентричних композитів-іменників з абстрактним значенням та затемненою мотивацією, яка стає зрозумілою тільки після відтворення семантики такого іменника шляхом трансформації та розгортання ситуації, у якій, як правило, цьому іменнику відповідає стале словосполучення або складне синтаксичне ціле: нім. *Ellbogentaktik* ‘тактика просування вперед через жорстку конкуренцію, проштовхування’, *Fingerzeig* ‘вказівка, знак, натяк, порада’, *Handgeld* ‘завдаток, перша виручка’, *Mundart* ‘діалект’, *Ohrfeige* ‘ляпас’; англ. *brainwash* ‘промивка мозку, ідеологічна пропаганда чогось’, *haircut* ‘зачіска’, *brain-teaser* ‘проблема, загадка’, *brain-twister* ‘проблема, що є складною для вирішення’. Зафіксовані також іменники зі значенням вільного простору для рухів у німецькій мові: нім. *Arm-, Bein-, Ellbogenfreiheit* ‘вільний простір для рук, ніг, ліктів’.

**2.2.4.** Окремо слід виокремити екзоцентричні композити на позначення людини за її певними характеристиками (характером, зовнішністю, інтелектом тощо), наприклад: нім. *Kopfarbeiter* ‘той, хто працює мозком, використовує свій інтелект для вирішення поставлених завдань’, *Armleuchter* (букв. ‘бра, канделябр’) ‘йолуп’, *Ellbogenmensch* ‘безсоромна людина, яка для досягнення успіху готова вжити будь-яких засобів’; англ. *knucklehead* ‘йолуп, бовван’, *blockhead* ‘йолуп’. Продуктивним є утворення іменників на позначення агенса, як правило, лікаря, який лікує захворювання певної частини тіла або ж представника іншої професії, яка

пов'язана з певною частиною тіла (наприклад, перукар): нім. **Augenarzt** 'окуліст', **Haarkünstler** 'стиліст, перукар', **Ohrenarzt** 'отіатр', **Handarbeiter** 'той, хто працює фізично, робітник', **Hals-Nasen-Ohren-Arzt** 'оториноларинголог', нім. **Kopffäger**, англ. **head-hunter** 'мисливець за головами, у сучасному світі спеціаліст, який шукає працівників-професіоналів та переконує їх працевлаштуватися до певної організації'; англ. **hairdresser** 'перукар', **toe-dancer** 'балетний танцівник'.

**2.2.5.** За участю соматизмів утворюються композити-іменники на позначення дії пов'язаної з певною частиною тіла (у спорті, музиці тощо): нім. **Armbewegung** 'рух рукою', **Fersenlandung** 'приземлення на п'ятки (спорт)', **Fersenschlaf** (*Joga*) 'поза в йозі, спочивання на п'ятках', **Fersenstoß** 'відштовхування п'ятками', **Fingerwechsel** 'зміна пальців під час гри на музичному інструменті', **Kopf-an-Kopf-Rennen** 'перегони голова у голову', **Mund-in-Mund-Beatmung** 'штучне дихання рот у рот'; англ. **heel-and-toe** (*trace walk*) 'спортивна хода з п'ятки на носок', **foot-race** 'змагання у спортивній ході', **lip-reading** 'читання по губам (особливо як метод навчання глухонімих)', **toe-tapping** 'танцювання на пальцях, постукування, відбивання такту'.

**2.2.6.** Соматизми входять до складу іменників-композитів на позначення тварин, рослин, у яких соматизм є, як правило, першим компонентом: нім. **Ohrensteißfuß** 'вушаста поганка', **Zahnlilie** 'кандик, собачий зуб', **Fingerkraut** 'лапчатка'; англ. **mouth-breeder** 'риба, що виношує молодняк у роті', **nose-herb** 'лікарська рослина для нюхання'.

**2.3.** За участю НЧТ утворюється значна кількість прикметників у німецькій та англійській мовах, які надають образної характеристики описуваній ними людині чи певному предмету.

#### **2.3.1.** Продуктивними є такі моделі:

а) основа іменника (соматизм) + полусуфікс, наприклад, **-los** 'позбавлений чогось', який вказує на відсутність певної ознаки під час характеристики людини (нім. **haarlos**, англ. **hairless** 'позбавлений волосся', нім. **kopflos**, англ. **brainless** (букв. 'без голови, без розуму') 'дурний');

б) основа іменника (соматизм) + складний суфікс, який має конкретну семантику, наприклад, у німецькій мові: **-förmig** 'певної форми', **-ähnlich** 'схожий на щось, подібний до чогось', **-artig** 'певного гатунку', які виражають значення певної ознаки, подібності та у поєднанні з предметним іменником утворюють прикметники зі значенням подібності, зіставлення за визначеними параметрами, формою з певним об'єктом: нім. **fingerförmig** 'подібний за формою до пальця', **haarähnlich** 'подібний до волосинки', **haarartig** 'подібний за формою до волосу', **handförmig** 'подібний за формою до кисті руки (наприклад, про форму листя)'. В англійській мові цим полусуфіксам відповідає полусуфікс **-like** 'схожий на щось, подібний до чогось', за допомогою якого утворюються прикметники зі значенням подібності, зіставлення з певним об'єктом: англ. **hairlike** 'подібний за формою до волосу', **fingerlike** 'подібний за формою до пальця', **earlike** 'подібний за формою до вуха', **toothlike** 'подібний за формою до зуба'.

У таких прикметників словотворчий формант реалізує одну з основних ознак соматизмів: семантичну ознаку «форми», тобто формування зазначених прикметників відбувається за аналогією до розвитку їх полісемії, для якого метафорична модель переносу з соматизма на позначення певного предмета за подібністю форми є однією з домінуючих. Можна чітко простежити залежність словотворчих процесів під час формування лексичних одиниць за участю соматизмів, які відбуваються шляхом експліцитної та імпліцитної деривації, від структури прямого значення соматизмів та набору базових семантичних ознак у ньому. Таким чином, наприклад, утворюються від основи іменника (соматизма) похідні прикметники за допомогою суфіксів *-ig* та *-lich* у німецькій мові та *-y*, *-ish* – в англійській мові, які мають значення певної характеристики (фізичної, за зовнішністю, за станом, характером, формою), виражають ознаку подібності під час зіставлення: нім. *blauäugig* ‘синьоокий’, *blondhaarig* ‘білявий’, *dicklippig* ‘з товстими губами’, *haarig* ‘з великою кількістю волосся’, *hohlwangig* ‘з впалими щоками’; англ. *brainish* ‘впертий’, *brainy* ‘розумний’, *hairy* ‘волосатий’. Соматизми є одним з основних шарів лексики для опису зовнішності людини, отже такі прикметники є численними та частотними.

Фіксуються у дослідженому матеріалі також складні прикметники, утворені за моделлю «соматизм» + «основа прикметника зі значенням певної характеристики, розміру, зовнішності тощо»: нім. *armlang* ‘завдовжки з руку’, *ellenlang* ‘завдовжки з лікоть’, *hüftlang* ‘довжиною до стегон’, *armdick* ‘завтовшки з руку’, *fingerdick* ‘завтовшки з палець’, *haarbreit* ‘завтовшки з волос’, *fußkrank* ‘з хворими ногами’, *fußlahm* ‘кульгавий’, *haardünn* ‘завтовшки з волос’, *haarflein* ‘тонкий як волос’, *haarklein* ‘дуже детальний’, *haarscharf* ‘дуже гострий’, *haargenau* ‘дуже точний’ (у останніх випадках перший компонент, яким є соматизм *haar* отримує також додаткову семантичну ознаку інтенсифікатора поняття, вираженого у другому компоненті, може розглядатися як полупрефікс); англ. *knee-deep* ‘завдовжки по коліно’, *knee-high* ‘висотою по коліно’, *knee-length* ‘завдовжки по коліно’, *finger-tight* ‘затягнутий міцно руками’, *lip-deep* ‘поверховий, не дуже відвертий, нещирий’. Прикметники на позначення певних параметрів, вимірів корелюють із іменниками на позначення одиниць виміру за допомогою соматизмів. Давня метрична система використовувала саме параметри тіла людини для вимірювання та відмірювання. Залишки цієї прототипічної системи, в якій частини тіла слугували еталоном міри, спостерігаються і в утворенні та значенні наведених прикметників.

**2.3. Утворення ад’єктивованих дієприкметників**, в яких перший компонент є соматизмом характеризується частотністю: нім. *handgearbeitet* ‘зроблений, виготовлений руками’, *handgeknüpft* ‘виготовлений руками’, *handgestickt* ‘вишитий руками’, *herzgeliebt* ‘улюблений, до серця і до душі’, *hirnverbrannt* ‘навіжений’, *herzerfreuend* ‘радісний (для серця)’, *herzerhebend* ‘надихаючий’, *herzerquickend* ‘що прискорює биття серця’, *herzergreifend* ‘зворушливий’. В англійській мові їм відповідають прикметники, в яких другим компонентом є герундій: англ. *brainstorming* ‘що є атакою для мозку, приводом для швидкого, прискореного

пошуку вирішення певного складного завдання', *heart-breaking* 'нестямний, сумний'; складнопохідні прикметники: англ. *lefthanded* 'той, хто є лівшою', *brain-damaged* 'з певними розумовим розладом' тощо.

**2.4.** Визначено також випадки утворення **дісприслівників** від основи простих або складних іменників: нім. *augenblicke* 'миттєво', *kopfüber* 'стрімко', *kopf়orן* 'попереду'. В англійській мові їм відповідають дісприслівники, утворені як безпосередньо від соматизмів, так і від прикметників, які утворилися від найменувань частин тіла або ж від складнопохідних прикметників: англ. *brainlessly* 'нерозумно', *heartfully* 'щиро', *heartbreakingly* 'несамовито'.

**3.** Здійснене дослідження дозволяє дійти таких висновків:

**3.1.** Розглянутий емпіричний матеріал демонструє функціонування соматизмів як значної частини щоденного лексикону людини, вказує на зв'язок із лексикою, що описує її фізичну діяльність (також творчу, розумову діяльність), її зовнішність, фізичні параметри, поповнює медичну термінологію. Розмаїття структурних моделей, за якими реалізується словотворчий потенціал соматизмів, ще раз підтверджує їх інтегровальну функцію у меронімічній лексиці та у лексичній системі загалом, вказують на антропоцентричний характер мисленнєвої діяльності людини.

**3.2.** Досліджений матеріал дозволяє також підтвердити тезу про дію принципу економії у мові, оскільки на прикладі соматизмів стає очевидним домінування шляхів семантичного розвитку цієї тематичної групи за рахунок полісемії, коли одна і та сама за формою лексична одиниця використовується на позначення різних понять. Відбувається компенсація меншої розвиненості композитних моделей у англійській мові засобами розвитку полісемії, з іншого боку нижчий рівень полісемії лексем у німецькій мові перекривається їхньою активністю у словотворчих процесах, в яких найбільш продуктивні лексеми стають основами нових слів – композитних утворень, а також за рахунок десемантизації поповнюють арсенал полупрефіксів та полусуфіксів.

**3.3.** Досліджена у цій роботі частина лексичного запасу німецької та англійської мов становить ядро багатьох словотворчих гнізд, отже виявлені закономірності семантичного та словотворчого розвитку меронімів можна переносити на загальні особливості функціонування та розвитку лексики у цих мовах. Найбільш продуктивними основами є базові соматизми, які належать до давньої за походженням індоевропейської лексики, такі як: *нога, рука, око, зуб, серце, вухо, рот*) тощо.

**3.4.** Під час словотворчих процесів, які відбуваються за рахунок композиції, а також експліцитної та імпліцитної деривації спостерігається певний консерватизм у застосування обмеженого набору типів та моделей, які притаманні як меронімічній лексиці загалом, так і зазначеній тематичній групі зокрема. Це також сприяє каталогізації вказаних моделей їхнього структурного та семантичного розвитку, що існують у межах регулярних зв'язків у системі меронімів.

**Материнская Е.В., д-р филол. наук, доц.**

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

**Антропоцентризм как базовый принцип формирования меронимических отношений в языке**

Статья посвящена исследованию семантического и словообразовательного потенциала меронимов (наименований частей целого) на примере соматизмов. Рассматриваются структурные модели соматизмов, корреляционные отношения между их структурной и семантической организацией. Определена роль антропоморфной метафоры в процессе развития полисемии исследуемых лексических единиц, а также реализация их словообразовательного потенциала.

*Ключевые слова:* антропоцентризм; антропоморфная метафора; полисемия; меронимия; соматизмы; структурная модель; семантический и словообразовательный потенциал.

**Materynska Olena, Doctor of Philology, Associate Professor**

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Anthropocentrism as the Basic Principal of the Meronymic Relations Development in Language**

The paper is devoted to the research of the semantic and word formative potential of the meronyms (nouns denoting parts of wholes) on the material of somatisms. The structural models of the somatisms have been traced, a correlative type of the relation between their structural and semantic organization has been revealed. The role of the anthropomorphic metaphor in the process of polysemy development of the lexical units under analysis as well as in the realization of their word formative potential is highlighted.

*Key words:* anthropocentrism; anthropomorphic metaphor; polysemy; meronymy; somatisms; structural model; semantic and word formative potential.

#### Література:

1. *Материнська О. В.* Типологія найменувань частин тіла : [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 295 с. – (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження; Т. 5).
2. *Материнська О. В.* Меронімічні відношення в лексичній системі німецької та англійської мов: [монографія] / О. В. Материнська. – Донецьк : Всеукраїнське держ. багатопрофільне видавництво Донбас, 2012. – 360 с. (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 8.).
3. *Материнська О. В.* Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови / О.В. Материнська // Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – Київ : Видавничий дім «Академпериодика» НАН України, 2013. – № 6 (273). – С. 58–67.
4. *Andersen E.* Lexical Universals of Body–Part Terminology / Elaine Andersen / Universals of human languages [Ed. by J.H. Greenberg]. – Vol. 3. Word structure. – Stanford, California : Stanford University Press, 1978. – P. 335–368.
5. *Brown C. H.* Paradigmatic relations of inclusion and identity II: Meronymy / Cecil Brown // Lexicology: an international handbook on the nature and structure of words and vocabularies: in 2 volumes / Ed. by D. A. Cruse, F. Hundsniß, P. R. Lutzner. – Vol. 1. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2002. – P. 480–485.
6. *Iris M. A.* Problems of the part-whole relation / Madelyn A. Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing). – Cambridge ; New-York ; New Rochelle ; Melbourne ; Sydney : Cambridge University Press, 1988. – P. 261–287.
7. *Materynska O.* Typologie der Körperteilbenennungen : (Monographie / (Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte) / Olena Materynska. – Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New-York ; Oxford ; Warszawa ; Wien : Peter Lang, 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.).
8. *Materynska O.* Typologische Verallgemeinerungen im Bereich der Meronymie / Olena Materynska // Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit : XII. IVG Kongress, 30.07–07.08.2010: Akten des XII. internationalen Germanistenkongresses, Warschau 2010. Interkulturelles Verstehen und Kontrastives

- Vergleichen. Band 13 : Formen literarischer und interkultureller Zusammenarbeit. – Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang, 2012a. – S. 161–168.
9. *Materynska O.* Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich // [Festschrift für Prof. Andrzej Kątny zum 65. Geburtstag/ [Hgg. Andrzej Kątny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska. — Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien : Peter Lang, 2014. – S. 357-369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 48.).
  10. *Ridder L.* Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnisstheorie / Lothar Ridder. – Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S.
  11. *Rosch E.* Classification of real world objects: origins and representations in cognition / Eleanor Rosch / Thinking readings in cognitive science. – Cambridge ; London ; New-York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1977. – P. 212-222.
  12. *Tversky B.* Where partonomies and taxonomies meet / Barbara Tversky // Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorisation [S. L. Tsahatzidis (Edit.)], 1990. – London ; New York : Routledge. P. 334-344.
  13. *Wierzbicka A.* Semantic primes and universals / Anna Wierzbicka. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 1996. – 500 p.
  14. *Winston M. E., Chaffin R., Herrmann D.* A taxonomy of part-whole relations / M. E. Winston, R. Chaffin, D. Herrmann // Cognitive Science: a multidisciplinary journal. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444.
  15. *Witkowski S. R.* Climate, clothing and body-part nomenclature / Stanley R. Witkowski, Cecil H. Brown // Ethnology. – 1985. – Vol. XXIV (3). – P. 197–214.

**Стаття надійшла до редакції 14.11.2015.**